

Qabul qilindi: 15.04.2025

Chop etildi: 31.05.2025

UDK:347.638

BOLA HUQUQLARI TUSHUNCHASI, MOHIYATI VA ULARNI HUQUQIY JIHATDAN HIMOYA QILISH ASOSLARI

Rahmatova Adiza Orifovna

*O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi
huzuridagi Sudyalar oliy maktabi tinglovchisi*

**THE CONCEPT, ESSENCE OF THE RIGHTS OF THE CHILD
AND THE BASICS OF THEIR LEGAL PROTECTION**

Rahmatova Adiza Orifovna

*Trainee at the Supreme School of Judges
with the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan*

**ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ ПРАВ РЕБЕНКА И
ОСНОВЫ ИХ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ**

Рахматова Адиза Орифовна

*Слушатель Высшая школа судей при Высшем совете судей
Республики Узбекистан*

Annotatsiya: Mazkur maqolada bola huquqlari tushunchasi, uning mohiyati hamda ularni huquqiy jihatdan himoya qilish asoslari yoritilgan. Unda xalqaro va milliy huquqiy hujjatlar asosida bolalarning asosiy huquq va erkinliklari tahlil qilinadi, ularni himoya qilish mexanizmlari, shuningdek, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: bola huquqlari, bola fikri, xalqaro hujjatlar, konvensiyasi, inson huquqlar, zo'rovonlik, ta'lib olish huquqi, tarbiyalanish huquqi.

Аннотация: В данной статье раскрывается понятие прав ребёнка, их сущность и основы правовой защиты. Анализируются основные права и свободы детей на основе международных и национальных правовых документов, рассматриваются механизмы их защиты, а также существующие проблемы и пути их устранения.

Ключевые слова: права ребёнка, мнение ребёнка, международные документы, конвенция, права человека, насилие, право на заботу, право на воспитание.

Annotation: This article explores the concept of children's rights, their essence, and the foundations of their legal protection. It analyzes the fundamental rights and freedoms of children based on international and national legal documents, discusses mechanisms for their protection, as well as existing challenges and possible solutions.

Keywords: children's rights, child's opinion, international documents, convention, human rights, violence, right to receive care, right to upbringing.

KIRISH. Xalqaro va milliy huquqda bola huquqlari yosh avlodni himoya qilishning muhim yo'nalishi hisoblanadi. Bola huquqlari deb bolaga nisbatan inson huquqlarining bir toifasi, irqi, jinsi, dini, millati kabi omillardan qat'i nazar har bir bolaga tegishli bo'lgan huquq va erkinliklar majmui tushuniladi. Konvensiya qabul qilingan 1989-yil

BMTga a'zo davlatlar birinchi marta bolani huquq egasi sifatida rasmiy e'tirof etdi.

Adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid bir qancha ilmiy ishlar mavjud. Masalan, Sobirjon qizi Abdushohidova bolalarga nisbatan zo'ravonlik tushunchasi va uni oldini olish choralari o'rgangan¹. Tadqiqotchining fikricha, ota-ona yoki

adizarahmatova9@gmail.com

+998 91 406 35 11

ORCID: 0009-0006-3840-5347

¹ Zulayho Sobirjon qizi Abdushohidova. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik. O'zbekistonda zo'ravonliklarni oldini olish bo'yicha ko'rilayotgan choratadbirlar haqida. "Science and

Education" Scientific Journal / Impact Factor 3.848. May 2023 / Volume 4 Issue 5. 1028-1031-betlar.

tarbiyachi tomonidan bolaning jismoniy, ruhiy yoki boshqa jihatdan jarohatlanishiga olib keladigan har qanday xatti-harakat «bola huquqlariga qarshi zoʻravonlik» hisoblanadi. Shu bilan birga, UNICEF Oʻzbekiston vakolatxonalari bolalar huquqlarini himoya qilishdagi dolzarb masalalarni yoritgan.

Asosiy qism. “Bola huquqlari” atamasi ostida bolaga nisbatan cheklovlarsiz taqdim etiladigan huquq va erkinliklar toʻplami tushuniladi. Xalqaro huquqda bola 18 yoshgacha boʻlgan shaxs sifatida qaraladi va unga alohida huquqlar kafolatlanishi lozimligi taʼkidlanadi². Konvensiyadan oldingi hujjatlarda ham (masalan, 1959-yilgi Jeneva deklaratsiyasi) bola alohida gʻamxoʻrlikka ega ekanligi qayd etilgan. Shu sababli, bolalar jamiyatning eng himoyasiz aʼzosi sifatida koʻriladi va ularga “hurmat qilish va kafolatlash” talablari qoʻyiladi. Mazkur tushuncha doirasida bolalarning yashash huquqi, taʼlim olish huquqi, sogʻliqni saqlash huquqi, oilada tarbiyalanish va gʻamxoʻrlik koʻrilishi huquqi kabi asosiy huquqlar koʻzda tutiladi.

Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ham bolalarning huquqlarini taʼminlashni davlat majburiyati qilib belgilaydi. Ushbu Konstitutsiyaning 78-moddasida: “Bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini taʼminlash hamda himoya qilish... davlatning majburiyatidir” deb aytiladi³. XIV bobda esa ota-ona va farzandlar munosabatlari, oilaviy masʼuliyatlar tartibiga oid qoidalar mavjud (masalan, 77-moddada ota-onalarning farzandlarini parvarishlash majburiyati va davlatning yetim bolalarga gʻamxoʻrligi haqida gap boradi). Milliy qonun hujjatlaridan Oʻzbekiston Respublikasi 2008-yil 7-yanvardagi “Bola huquqlarining kafolatlari toʻgʻrisida”gi Qonuni alohida ahamiyatga ega⁴. Ushbu hujjatlarning barchasi umumiy holda bolalarning manfaatlarini hamda huquqiy himoyasini yaxshilashga qaratilgan. Shulardan kelib chiqib quyidagilar bolalarning eng muhim huquqlari hisoblanadi:

Taʼlim olish huquqi. Har bir bolaning maktabda oʻqishi, bepul va sifatli taʼlim olishi Oʻzbekiston Konstitutsiyasida kafolatlanadi⁵. Bola maktabga qatnashishi, kasb-hunar va oliy oʻquv yurtlariga kirishi teng imkoniyat asosida taʼminlanishi lozim. Shuningdek, maktabgacha taʼlim va inklyuziv taʼlim tizimi ham bolalar uchun muhimdir.

Sogʻliqni saqlash huquqi. Bola huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiyaning 24-moddasida davlatlar bolalarning zarur tibbiy xizmatlardan foydalanishini taʼminlashi koʻzda tutilgan⁶. Bunday choralar sifatida chaqaloqlar va bolalar oʻlimini kamaytirish, jamoat sogʻligʻini mustahkamlash, bolalarga dastlabki tibbiy yordam koʻrsatish va yetarli oziq-ovqat bilan taʼminlash choralari sanalgan. Milliy qonunchilikda bolalarning homiladorlik va roʻzgʻor sharoiti haqida oilaviy salomatlik kafolatlari, shuningdek tibbiy sugʻurta tizimida bolalarni qoʻllash kabi normalar mavjud.

Fikr bildirish erkinligi. Konvensiyaning 13-moddasiga koʻra, bola har qanday turdagi axborot va gʻoyalarni ogʻzaki, yozma yoki boshqa shaklda izlash, olish va ulardan foydalanish huquqiga ega. Bu huquq bola nutqini cheklamaslik, unga qarshi hech qanday “mumkin boʻlgan” toʻsiq qoʻymaslikni anglatadi.

Tenglik huquqi. Bola huquqlariga doir Konvensiya farzandlarning nasl-nasabidan va fuqarolik holatidan qatʼi nazar tengdirligini belgilaydi. Yaʼni barcha bolalarga teng huquq va imkoniyatlar berilishi lozim. Milliy darajada ham bolalar orasida kamsitishga yoʻl qoʻymaslik prinsipi qonun bilan taʼminlanadi.

Tarbiyalanish huquqi. Bolalar konstitutsiyaviy normalarga muvofiq ota-ona eʼtiborida, oilada tarbiyalanishga haqli. Ota-onalar farzandlarini boqib tarbiyalashga majbur boʻlib, davlat va jamiyat yetim yoki ota-onasidan mahrum bolalarga ixtiyoriy xayriya faoliyati orqali

² <https://advice.uz/oz/document/2675#:~:text=,etmaganlarning%20barchasi%20bola%20deb%20tan>

³ https://constitution.uz/uploads/constitution_oz.pdf#:~:text=Bolaning%20huquqlari%2C%20erkinliklari%20va%20qonuniy,sharoitlarni%20yaratish%20davlatning%20majburiyatidir

⁴ Oʻzbekiston Respublikasining 2008-yil 7-yanvardagi “Bola huquqlarining kafolatlari toʻgʻrisida”gi OʻRQ-139-son Qonuni

// Qonun hujjatlari maʼlumotlari milliy bazasi, 21.02.2025-y., 03/25/1035/0166-son.

⁵ Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 50-moddasi // qonunchilik maʼlumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son.

⁶ Bola huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiya 24-moddasi // <https://lex.uz/docs/-2595913>.

g'amxo'rlikni ta'minlaydi⁷. Shu bilan birga, har bir bolaga ota-ona va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar tomonidan suiiste'mol qilinmaslik huquqi kafolatlangan.

Ta'lim sifati va inklyuziv muhit yetishmasligi. UNICEF vakillarining aytishicha, o'zbekistonlik bolalar maktabdagi ta'lim sifati va malakali pedagoglar yetishmovchiligi haqida qayg'u bildiradi. Nogironligi bor bolalar esa maktablarda kamsitilayotganini ta'kidlaydi (bolalar e'tirozicha, inklyuziv ta'lim to'liq joriy etilmagan). Maktablarda bolalar huquqlari buzilishi (masalan, pedagoglarning zo'ravon muomalasi) holatlari ham uchrab turadi: masalan, 2024-yilda maktab xodimlari orasida zo'ravonlik uchun jazoga tortilganlar aniqlandi⁸.

Oila ichidagi zo'ravonlik va e'tiborsizlik. Uydagi noxush munosabatlar, jumladan oilaviy zo'ravonlik ham bolalar huquqlarining buzilishiga olib keladi. UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, bolalar oilaviy zo'ravonlikdan ham muhofaza etilishi muhimligi haqida gapirgan (masalan, onalar tarbiyasiga oid yangicha usullarga urg'u qilinishi kerakligi ta'kidlangan).

Yosh toifa bo'yicha adolatli sudlov ta'minlanmasligi. Ba'zi holatlarda, masalan, voyaga yetmaganlarni jinoiy javobgarlikka tortishda bolalarga xos yondashuv yetishmaydi. O'zbekiston huquq tizimida bolalarga do'stona adolatli sudlovni tashkil qilish bo'yicha salohiyat hali to'la ishga solinmagan.

Ushbu muammolarni hal etish bo'yicha bir qator tavsiyalar ishlab chiqilishi lozim. Jumladan:

Tibbiy-sanitariya va oziqlantirishni yaxshilash. Bola sog'lig'i va yetarli oziqlanishini ta'minlash uchun birlamchi sog'liqni saqlash xizmatlarini rivojlantirish, maktablarda bepul ovqatlanish (masalan, bepul nonushta) dasturlarini kengaytirish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, homilador ayollar va erta bolalarning yetakchi sog'liqni saqlash xizmati darajasi oshirilishi lozim.

Maktab tarmog'ida infratuzilmani takomillashtirish. Maktablardagi sharoit va muhit bola uchun xavfsiz va qulay bo'lishini ta'minlash lozim. Bunga pedagoglar, ma'muriyat va ota-onalar

mas'uliyatini oshirish, maktablarda butunlay bola huquqlari himoyasini ko'zlash nazoratini kuchaytirish kiradi. Bularga qo'shimcha sifatida psixologlar va ijtimoiy pedagoglar sonini ko'paytirish tavsiya qilinadi.

Jinoiy va fuqaro sudlov tizimini bolalarga do'stona qilish. Bola huquqlari to'g'risidagi qonunchilik talablariga rioya qilgan holda, bolalarni jazolash o'rniga ularni tarbiyalashga yo'naltirilgan chora-tadbirlarni kuchaytirish zarur. Bolaga nisbatan barcha sud jarayonlarida ularning huquqlarini ta'minlovchi mexanizmlarni (masalan, bolalarga o'z huquqlari to'g'risida axborot berish, advokat bilan ta'minlash) takomillashtirish tavsiya etiladi. Yuqoridagi tavsiyalar bilan bir qatorda, bolalar huquqlarining xalqaro standartlarga muvofiqligi doimiy monitoringdan o'tkazilib, qonunchilik va ijtimoiy siyosat uni yaxshilashga yo'naltirilishi lozim.

XULOSA

Bola huquqlari – bolalarga nisbatan inson huquqlarining alohida shakli bo'lib, jamiyat va davlat tomonidan ularning o'sib-ulg'ayishi, ta'lim olishi va to'laqonli rivojlanishi ta'minlanishi lozim. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va milliy qonunchiligi bolalarni himoya qilishni davlat zimmasidagi muhim vazifa sifatida belgilaydi. Shunga qaramay, amaliyotda hali hal qilinishi kerak bo'lgan qator masalalar mavjud. Asosiy vazifa bolalar huquqlari buzilmasligini nazorat qilish, qonunlarni amaliyotda to'liq amalga oshirish va jamiyatdagi har bir kishida bola huquqlariga hurmat tuyg'usini shakllantirishdir. Mazkur yo'nalishda kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish va ularni hayotga tatbiq etish orqali bolalarning huquqlari yanada mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.11.2024-y., 03/24/1003/0943-son;

⁷ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 77-moddasi // qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son.

⁸ <https://daryo.uz/2025/03/18/ozbekistondatalim-muassasalarida-bolalarga-nisbatan-zoravonlik-sabab-qancha>

xodimga-chora-korilgani-aytilidi#:~:text=O%E2%80%98zbekistonda%202024,ma%E2%80%99muriy%20javobgarlikka%20tortilgani%20ma%E2%80%99lum%20qilindi

- 29.01.2025-y., 03/25/1022/0083-son).
<https://lex.uz/docs/-111189>.
3. “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun (O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi-ning 2008-yil 7-yanvardagi 139-son Qonuni).
4. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. “Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasi” (1989) // <https://lex.uz/docs/-2595913>.
5. Zulayho Sobirjon qizi Abdushohidova. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik. O‘zbekistonda zo‘ravonliklarni oldini olish bo‘yicha ko‘rilayotgan choratadbirlar haqida. "Science and Education" Scientific Journal / Impact Factor 3.848. May 2023 / Volume 4 Issue 5. 1028-1031-betlar.

